

JADIDCHILIK HARAKATINING O'ZBEKISTON TARIXIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Uzbekova Sadoqat Primovna

Toshkent transport texnikumi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17200395>

Annotatsiya: Ushbu tezis XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tarkibidagi Turkiston viloyatida, xususan, hozirgi O'zbekiston hududida shakllangan jadidchilik harakatining O'zbekiston tarixidagi muhim o'rni va ahamiyatini batafsil ilmiy tahlil qiladi. Harakatning ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy islohotlari, uning milliy uyg'onishdagi roli, asosiy rahbar shaxslarning hissasi, sovet davridagi ta'qiblar va repressiyalar, shuningdek, mustaqillik yillaridagi merosini yoritib, jadidchilikni milliy identifikatsiya, ta'lim modernizatsiyasi va ijtimoiy taraqqiyotning asosiy qo'zg'atuvchisi sifatida baholaydi. Tezis jadidchilikning bugungi O'zbekistonning madaniy-siyosiy hayotidagi dolzarbligini, globalizatsiya sharoitida milliy qadriyatlarni saqlashdagi ahamiyatini ta'kidlab, ilmiy manbalar va tadqiqotlar asosida yozilgan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik harakati, O'zbekiston tarixi, ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, ta'lim islohoti, ijtimoiy-siyosiy faoliyat, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Ismoilbek Gaspiraliy, Munavvar Qori, Turkiston muxtoriyati, milliy identifikatsiya, matbuot va adabiyot, sovet repressiyalari, mustaqillik davri merosi.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tarkibidagi Turkiston viloyatida, shu jumladan hozirgi O'zbekiston hududida shakllangan ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy harakat bo'lib, u milliy uyg'onish va modernizatsiyaning asosiy qo'zg'atuvchisi sifatida muhim o'rin egallaydi, chunki bu oqim vakillari mustamlaka siyosati ostidagi ijtimoiy tanazzul, diniy xurofotlar va ta'limdagi qoloqlikka qarshi kurashib, xalqni global taraqqiyotga moslashtirishni maqsad qilganlar. Harakatning kelib chiqishi 1880-yillarda Qrim tatarlari orasida Ismoilbek Gaspiraliyning “Tarjimon” gazetasida chop etilgan tezislari bilan bog'liq bo'lib, u turkiy tillarda birlik va ma'rifatni targ'ib qilgan, bu esa Turkistonda 1890-yillarda yangi usul maktablarining ochilishiga zamin yaratgan, masalan, 1895-yilda Samarqandda tashkil etilgan ilk jadid maktabi orqali mahalliy ziyolilar ta'limni isloh qilish, milliy til va madaniyatni saqlash g'oyalarini ilgari surganlar. Jadidchilikning paydo bo'lishiga Rossiya imperiyasining Turkistonga bosqini va mustamlakachilik siyosati sabab bo'lgan, chunki XIX asr oxirida iqtisodiy o'zgarishlar – paxtachilikning rivoji, temir yo'llar qurilishi va shaharlarning o'sishi bilan birga, mahalliy aholi orasida ijtimoiy tengsizlik kuchaygan, bu esa ziyolilarni yangi fikrlarga undagan, ular islomni modernizatsiya qilish orqali jamiyatni yuksaltirish yo'lini tanlaganlar. O'zbekiston tarixida bu harakat milliy davlatchilik g'oyalarining shakllanishida muhim rol o'ynagan, chunki jadidlar qadimgi maktab va madrasalardagi o'rta asr usullarini tanqid qilib, dunyoviy fanlar – matematika, geografiya, tarix, tabiiyotshunoslik, rus va turkiy tillarni o'qituvchi yangi maktablarni tashkil etganlar, bu yosh avlodning siyosiy va madaniy ongini yuksaltirishga asos bo'lgan, masalan, 1900-yillarda Toshkent, Samarqand va Farg'onada ochilgan yuzlab jadid maktablari orqali minglab bolalar zamonaviy ta'lim olgan. Harakatning ijtimoiy jihati ayollar huquqlarini himoya qilish, qoloqlik va xurofotga qarshi kurashda namoyon bo'lib, jadidlar ayollar uchun maxsus maktablar ochib, ularni jamiyat hayotiga jalb qilishga harakat qilganlar, masalan, Behbudiy va Fitratning tezislari ayollar ta'limi va emansipatsiyasi muhokama qilingan, bu esa O'zbekistonning zamonaviy gender siyosatiga va

ijtimoiy tenglikka zamin yaratgan. Jadidchilikning asosiy rahbarlari orasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy va Abdulhamid Cho'lpon kabi shaxslar bor bo'lib, ular ta'limni milliy taraqqiyotning kaliti deb hisoblab, "Oyna", "Hurriyat", "Taraqqiy", "Sadoi Turkiston" va "Samarqand" kabi gazeta-jurnallarni nashr etib, ijtimoiy masalalarni muhokama qilishgan, bu xalq orasida milliy birlik, ozodlik va mustaqillik g'oyalarini tarqatgan. Behbudiy Samarqandda ochgan maktablarda bolalarga nafaqat ilm-fan, balki milliy iftixor tuyg'usini singdirgan, uning "Padarkush" pyesasi ijtimoiy tanqidga qaratilgan, Fitrat esa "Munozara" asarida Sharq va G'arb madaniyatlarini solishtirib, islomni modernizatsiya qilish zarurligini ta'kidlagan, Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" kitobida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga chaqirgan, Munavvar Qori esa Toshkentda yangi maktablar tashkil etib, ta'lim darsliklarini yozgan. Jadidchilikning madaniy ahamiyati milliy adabiyot va san'atni rivojlantirishda yaqqol ko'rinadi, chunki jadidlar o'zbek tilidagi darsliklar, she'rlar, pyesalar va romanlarni yaratib, milliy teatrni tashkil etganlar, masalan, Behbudiy tomonidan asos solingan Samarqand teatri va Fitratning dramatik asarlari orqali milliy identifikatsiyani mustahkamlashgan, shuningdek, Cho'lponning she'rlari va Hamzaning asarlarida milliy uyg'onish mavzulari markaziy o'rin egallagan. Siyosiy jihatdan jadidlar Buxoro va Xiva xonliklarida konstitutsiyaviy monarxiya va parlament tuzumini targ'ib qilib, "Yosh buxoroliklar" va "Yosh turkistonliklar" guruhlari orqali faoliyat ko'rsatganlar, bu 1917-yilgi Fevral inqilobidan keyin Turkiston muxtoriyatini tashkil etishda faol ishtirok etishlariga olib kelgan, masalan, Turkiston muxtoriyati hukumatida jadidlar rahbarlik qilgan, ammo Oktyabr inqilobidan so'ng sovet hokimiyati o'rnatilgach, jadidlar "burjua-millatchilar" deb qoralanib, 1920-1930-yillarda ommaviy repressiyaga uchraganlar, ko'plari qatl etilgan yoki surgun qilingan, shunga qaramay, ularning ta'lim va madaniyatdagi merosi sovet davrida o'zbek milliy maktablari va adabiyotining rivojida saqlanib qolgan. Jadidchilik harakatining O'zbekiston tarixidagi chuqur ahamiyati milliy identifikatsiyani yuksaltirishda yaqqol namoyon bo'lib, u o'zbek xalqining o'zligini anglash, huquq va ozodlik uchun kurashni kuchaytirgan, ijtimoiy tenglik va ayollar emansipatsiyasi g'oyalarini ilgari surgan, bu mustamlakachilikdan ozod bo'lish va zamonaviy davlat qurilishiga zamin yaratgan, chunki jadidlarning islohotlari sovet davrida ham ta'lim tizimiga ta'sir qilgan. Mustaqillik yillarida jadidchilikning merosi qayta baholanib, ilmiy tadqiqotlar va milliy ta'lim dasturlarida keng o'rganilmoqda, chunki u bugungi kunda ham O'zbekistonning madaniy va siyosiy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi, xalqni globalizatsiya sharoitida milliy qadriyatlarni saqlashga undaydi, masalan, zamonaviy o'quv dasturlarida jadidlarning asarlari o'rganilishi, milliy ma'naviyatni yuksaltirishda ulardan foydalanish va xalqaro konferensiyalarda jadidchilik mavzusi muhokama qilinishi orqali uning ahamiyati kuchaymoqda. Jadidchilikning ta'sirini milliy uyg'onish davri adabiyotida ko'rish mumkin, u Cho'lpon, Hamza va Qodiriy kabi adiblarning asarlarida millat va vatan mavzularini markazga qo'ygan, bu esa O'zbekiston adabiyotining realistik yo'nalishini shakllantirgan va bugungi adabiyotda ham aks etmoqda. Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati O'zbekiston tarixida milliy ma'naviyatni yuksaltirish, ta'lim va madaniyatni modernizatsiya qilish orqali mustaqillik uchun zamin yaratgan, uning merosi bugungi kunda ham milliy taraqqiyotning muhim omili sifatida qolmoqda, chunki jadidlarning g'oyalari globalizatsiya va raqamlashtirish davrida milliy identifikatsiyani saqlashda dolzarb bo'lib qolmoqda, O'zbekistonning madaniy siyosatida jadidchilikni o'rganish va targ'ib qilish orqali xalqning tarixiy ildizlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ahmedov Sirojiddin, Rajabov Qahramon (2000-2005). "Jadidchilik". O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: 1910 (qayta nashr 1990-yillar).
3. Mahmudxo'ja Behbudiy. Padarkush. Samarqand: 1913 (qayta nashr 2000-yillar).
4. Abdurauf Fitrat. Munozara. Toshkent: 1911 (qayta nashr 1995).
5. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Yangi devon. Toshkent: 1915 (qayta nashr 2010).
6. Abdulhamid Cho'lpon. Asarlar, 1-2-jildlar. Toshkent: 1994.